

MARS'TA BİR ANTROPOLOG

Oliver Sacks (1933-2015) Londra'da doktorlar ve bilim insanlarının çoğunlukta olduğu bir ailenin (annesini cerrah, babası aile hekimiydi) üyesi olarak dünyaya geldi. Tıp eğitimini Oxford Üniversitesi'nde tamamladı, San Francisco Mt. Zion Hastanesi'nde ve UCLA'de ihtisas yaptı. 1965 yılından itibaren nöroloji alanındaki çalışmalarını New York'ta sürdürdü. 2007'de Columbia Üniversitesi Tıp Merkezi'ne Nöroloji ve Psikoloji Profesörü olarak atandı. Son yıllarında NYU Tıp Fakültesi'nde öğretim görevlisi olan Dr. Sacks, NYU Epilepsi Merkezi çalışmalarına katkıda bulundu ve Warwick Üniversitesi'nde ders verdi. 1966 yılında Bronx'taki Beth Abraham Hastanesi'nde nöroloji danışmanı olarak görev yaparken deneysel bir ilaçla tedavi ederek hayata döndürdüğü hastalarını anlattığı *Uyanışlar* (2003, YKY) aynı adı taşıyan Oscar adayı bir filme uyarlandı ve Harold Pinter tarafından *A Kind of Alaska* adlı bir oyuna dönüştürüldü. Tourette sendromundan otizme farklı nörolojik vaka tarihçelerini anlattığı *Karısını Şapka Sanan Adam* (1996, YKY) ve *Mars'ta Bir Antropolog* (2011, YKY) kitaplarıyla uluslararası üne kavuşan Sacks, *Sesleri Görmek'te* (2001, YKY) sağır insanların dünyasını ve işaret dilini, *Renkkörleri Adası'nda* (1998, YKY) üyeleri renkkörü olan sıradışı bir topluluğu anlattı. Doktorluk deneyimini *Migren'de* (2010, YKY), hastalık deneyimini *Dayanacak Bir Bacak'ta* (2012, YKY) paylaşan yazarın eşsiz otobiyografisi *Tungsten Dayı: Kimyasal Bir Çocukluğun Anıları* 2001'de (2004, YKY) yayımlandı. *Oaxaca Günlüğü* (2013, YKY) adlı bir gezi kitabı da bulunan ve son kitapları arasında *Aklın Gözü* (2013, YKY), *Müzikofili – Müzik ve Beyin Öyküleri* (2014, YKY), *Halüsinasyonlar* (2015, YKY) olan yazar 30 Ağustos 2015'te Manhattan'da öldü.

Osman Yener 1952 doğumlu. Tarsus Amerikan Koleji'ni ve ADMA Kimya Mühendisliği Bölümünü bitirdi. 80'li yılların başlarında, *Uçurum Kitabı* adlı dergiye katkılarda bulundu. Kurduğu yayınevinde (Lotus Yayınevi) akademik ve güncel kitaplar yayınladı. İletişim Yayınları'nda dizi editörü ve redaktör olarak çalıştı, çok sayıda kitabı yayına hazırladı.

Çevirilerinden bazıları: *Doğu Büyüsü*, İdris Şah (Havass, 1987); *Sovyetler Birliği'nde Kadın*, George St. George (El Yayınları, 1987); *Balıkçı Kral*, Leonora Fleischer (Real, 1989); *Renkkörleri Adası*, O. Sacks (YKY, 1998); *Tao Te Ching: Yol ve Erdemin Kitabı*, Lao Tzu (Anahtar Kitaplar, 1998); *Sesleri Görmek*, O. Sacks (YKY, 2001); *Sokak Savaşçı Yılları*, Tarık Ali (İletişim, 1995; Agora Kitaplığı, 2008); *Yağmur Kral*, Saul Bellow (İletişim, 2009); *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, Selçuk Akşin Somel (İletişim, 2010).

*Oliver Sacks'ın
YKY'deki kitapları:*

- Karısını Şapka Sanan Adam (1996)
Renkkörleri Adası (1998)
Sesleri Görmek (2001)
Uyanışlar (2003)
Tungsten Dayı (2004)
Dayanacak Bir Bacak (2010)
Migren (2010)
Mars'ta Bir Antropolog (2011)
Oaxaca Günlüğü (2013)
Aklın Gözü (2013)
Müzikofili - Müzik ve Beyin Öyküleri (2014)
Halüsinasyonlar (2015)

OLIVER SACKS

Mars'ta Bir Antropolog

Çeviren
Osman Yener

İnceleme

YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 3382
Edebiyat - 985

Mars'ta Bir Antropolog / Oliver Sacks
Özgün adı: An Anthropologist on Mars
Çeviren: Osman Yener

Kitap editörü: Fahri Güllüoğlu

Kapak tasarımı: Nahide Dikel

Baskı: Bilnet Matbaacılık ve Ambalaj San. A.Ş.
Dudullu Organize San. Bölgesi 1.Cad. No:16 Ümraniye-İstanbul
Tel: 444 44 03 • Fax: (0216) 365 99 07-08 • www.bilnet.net.tr
Sertifika No: 31345

Çeviriye temel alınan baskı: An Anthropologist on Mars, Picador, 1995
1. - 2. baskı: İletişim Yayınları, 1997, 2001
YKY'de 1. baskı: İstanbul, Temmuz 2011
2. baskı: İstanbul, Mart 2016
ISBN 978-975-08-2050-2

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2014
Sertifika No: 12334
© 1995, Oliver Sacks

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Kemeraltı Caddesi Karaköy Palas No: 4 Kat: 2-3 34425 Karaköy / İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
<http://www.ykykultur.com.tr>
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: <http://alisveris.yapikredi.com.tr>

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

İÇİNDEKİLER

Teşekkür • 9

Önsöz • 15

Renkkörü Ressamın Öyküsü • 21

Son Hippie • 57

Bir Cerrahın Hayatı • 89

Görmek ve Görmemek • 116

Rüyalarının Manzarası • 155

Harika Çocuk • 186

Mars'ta Bir Antropolog • 238

Sözlükçe • 287

Kaynakça • 291

Alıntılar • 305

Fotoğraflar • 307

Bu çeviride, bazı konuları anlamamda ve bazı tıp terimlerini karşılamada büyük yardımlarını gördüğüm Prof. Dr. Mehmet Neşşar'a, Prof. Dr. Haluk Çalışır'a, Dr. Agop Çitak'a ve sevgili babam Nörolog Dr. Orhan Yener'e teşekkür ederim.

OSMAN YENER

Burada öyküleri aktarılan yedi kişiye

Teşekkür

Öncelikle bu kitabın kahramanları “Jonathan I.”, “Greg F.”, “Carl Bennett”, “Virgil”, Franco Magnani, Stephen Wiltshire ve Temple Grandin’e teşekkürlerimi sunarım. Onlara, ailelerine, dostlarına, hekimlerine ve terapistlerine çok şey borçluyum.

Jonathan I. ve Virgil vakalarında meslektaşlarım Bob Wasserman (Renkkörü Ressamın Öyküsü’nün ilk versiyonunu birlikte yazdık) ve Ralph Siegel (birçok kitabıma katkıda bulunmuştur) ile birlikte bir ekip oluşturduk.

Burada sayamayacağım kadar çok sayıda dostum ve meslektaşım, verdikleri bilgilerle, yardımlarıyla ve uyarılarıyla bu kitabın oluşmasına katkıda bulundular. Bunlardan bazılarıyla yıllar boyunca yakın ve sürekli bir işbirliği gerçekleştirdim; Jerry Bruner ve Gerald Edelman bu isimler arasında sayılabilir; diğerleriyle de zaman zaman çeşitli toplantılarda görüş alışverişi yaptım, bazılarıyla mektuplaştım; hepsi de çeşitli yönlerden bana esin kaynağı olmuşlardır. Bunlar arasında sayabileceğim isimler şunlardır: Ursula Bellugi, Peter Brook, Jerome Bruner, Elizabeth Chase, Patricia ve Paul Churchland, Joanne Cohen, Pietro Corsi, Francis Crick, Antonio ve Hanna Damasio, Merlin Donald, Freeman Dyson, Gerald Edelman, Carol Feldman, Shane Fistell, Allen Furbeck, Francis Futterman, Elkhonon Goldberg, Stephen Jay Gould, Richard Gregory, Kevin Halligan, Lowell Handler, Mickey Hart, Jay Itzkowitz, Helen Jones, Eric Korn, Deborah Lai, Skip ve Doris Lane, Sue Levi-Pearl, John MacGregor, John

Marshall, Juan Martinez, Jonathan ve Rachel Miller, Arnold Modell, Jonathan Mueller, Jock Murray, Knut Nordby, Michael Pearce, V. S. Ramachandran, Isabelle Rapin, Chris Rawlence, Bob Rodman, Israel Rosenfield, Carmel Ross, Yolanda Rueda, David Sacks, Marcus Sacks, Michael Sacks, Dan Schachter, Murray Schane, Herb Schaumburg, Susan Schwartzenberg, Robert Scott, Richard Shaw, Leonard Shengold, Larry Squire, John Steele, Richard Stern, Deborah Tannen, Esther Thelen, Connie Tomaino, Russell Warren, Ed Weinberger, Ren ve Joasia Weschler, Andrew Wilkes, Harvey Wolinsky, Jerry Young, Semir Zeki.

Otizm konusunda pek çok kişi bilgilerini ve deneyimlerini benimle paylaştılar; bunların arasında, ilk ağızda sayabileceğim isimler şunlardır: dostum ve meslektaşım Isabelle Rapin, Doris Allen, Howard Bloom, Marlene Breitenbach, Uta Frith, Denise Fruchter, Beate Hermelin, Patricia Krantz, Lynn McClannahan, Clara ve David Park, Jessy Park, Sally Ramsey, Ginger Richardson, Bernard Rimland, Ed ve Riva Ritvo, Mira Rothenberg ve Rosalie Winard. Stephen Wiltshire vakasıyla ilgili olarak Lorraine Cole'a ve herkesten çok Margaret ve Andrew Hewson'a teşekkür ederim.

Bu kitabın sayfalarında andığım ve (1862 tarihli Fayetteville *Observer* gazetesini bana gönderen, ismini bilmediğim muhabir gibi) anmadığım çok sayıdaki gazete muhabirine de şükran borçluyum. Araştırmalarımın birçoğu, Bay I.'nın 1986 Mart'ında gönderdiği mektup gibi, bana gönderilen mektuplarla ve sürpriz telefonlarla başladı.

Bu kitabın oluşmasında en az kişiler kadar önemli olan bir faktör de, bana huzur ve esin kaynağı olan mekânlardır. Bunların başında uzun yürüyüşlere çıktığım ve düşüncelerimi topladığım New York Botanical Garden (özellikle şimdi kaldırılan eğreltiotu bahçesi) gelir. Bundan başka Lake Jefferson Hotel'i ve gölünü, Blue Mountain Center'i (ve Harriet Barlow'u), Bay I.'nın testlerini yaptığımız New York Institute for the Humanities'i, çeşitli kaynaklara ulaşmamı sağlayan Albert Einstein Tıp Fakültesi'ni ve en açık kafayla suyun içindeyken düşünebildiğim için, ülkenin çeşitli yerlerindeki gölleri, nehirleri ve yüzme havuzlarını sayabilirim.

Guggenheim Vakfı, Tourette sendromunun nöroantropolojisi üzerine yaptığım çalışmalardan ötürü cömertçe bir bağışta bulunmuş ve “Bir Cerrahın Hayatı” başlıklı çalışmamın gerçekleşmesinde bana büyük destek vermiştir.

“Renkkörü Ressamın Öyküsü” ve “Son Hippie”, daha önce *The New York Review of Books*’ta, diğer vakaların ilk versiyonları *The New Yorker*’da yayınlandı. NYRB’den Robert Silvers’la ve *The New Yorker*’dan John Bennet’le çalışmaktan onur duydum. Bu kitabın oluşmasında ve yayımlanmasında çok kişinin katkısı olmuştur; bunlardan bazıları, Knopf’dan Dan Frank ve Claudine O’Hearn, Picador’dan Jacqui Graham, Jim Silberman, Heather Schroder, Susan Jensen ve Suzanne Gluck’tur. Son olarak, bu kitaptaki bütün vakaları çok iyi bilen, onları şekillendirmeme yardımcı olan, asistanım, editörüm, iş arkadaşım ve dostum Kate Edgar’a teşekkür ederim.

Bütün klinik çalışmalar, ne denli derinlere inseler, ne denli geniş bir alanı kapsasalar başladıkları yer, öykülerin somut öz-neleri, onlara esin kaynağı olan ve çalışmanın konusunu oluşturan kişilerdir. Ben de bu kitabı bana güvenen, yaşamlarını benimle paylaşan, kendi deneyimlerini bütün derinlikleriyle bana sunan –ve yıllar içinde benimle dost olan– bu yedi kişiye ithaf ediyorum.

*Evren d¼şlediđimizden değil,
d¼şleyebileceđimizden de tuhaftır.*

J.B.S. Haldane

*Hastada hangi hastalığın olduğunu değil,
hastalığın hangi hastada olduğunu sorun.*
(William Osler'a atfedilen bir söz)

Önsöz

Bu satırları sol elimle yazıyorum ama aslında solak değilim. Bir ay önce sağ omzumdan bir ameliyat geçirdim, şu sıralar sağ elimi kullanmam yasak, zaten istesem de kullanamam. Yavaş ve kargacık burgacık yazıyorum – ama her geçen gün yeni durumuma biraz daha alıştığım da bir gerçek. Her gün yeni şeyler öğreniyorum, uyum sağlıyorum – yalnız yazı yazmayı değil, birçok işi sol elimle yapmaya alıştım: ayrıca askıda duran kolumun yarattığı sorunları telafi etmek için ayak parmaklarımla cisimleri kavrama yeteneğimi geliştirdim. Kolum hareketsiz kaldıktan sonra birkaç gün dengemi sağlamakta güçlük çektim, şimdi biraz farklı yürüyorum, dengemi sağlamak için yeni yollar keşfettim. Sürekli olarak yeni yöntemler geliştiriyor, yeni alışkanlıklar ediniyorum... hatta, en azından davranışlarım açısından, yeni bir kimlik edindiğimi söyleyebilirim. Beynimdeki bazı devrelerde ve programlarda, sinaptik ağırlıklar, bağlantılar ve sinyallerde –beyin görüntüleme yöntemlerimiz henüz bunları saptayacak kadar gelişmiş olmasa da– bazı değişikliklerin meydana geldiğini sanıyorum.

Yeni alışkanlıklarımın bazılarını bilerek, planlayarak, bazılarını da deneme-yanılma yöntemiyle edindim (ilk hafta sol elimin bütün parmakları sakatlanmıştı). Ne var ki bu yeniliklerin büyük çoğunluğu kendiliğinden, bilinçdışımda, yeniden-programlamalar ve uyum sağlamalarla gelişti; bu süreçler hakkındaki bilgim, normal koşullarda nasıl yürüdüğüme dair bildiklerimden farklı değil. Önümüzdeki ay, her şey yolunda gi-

derse, yeniden bir uyum sağlama sürecine gireceğim, sağ kolumu yeniden kullanmayı öğreneceğim, onu fiziksel görünüşümle bütünleştireceğim ve yeniden eski hünerli, becerikli kişiliğime kavuşacağım.

Ne var ki bu koşullarda iyileşme, sözgelimi dokuların kendini yenilemesi gibi basit ve otomatik bir süreç olmayacak – kaslarda ve bedensel pozisyonlarda değişiklikler meydana gelecek, iyileşmeye giden yolda yepyeni yöntemlerle bazı şeyleri öğrenmem, araştırıp bulmam gerekecek. Cerrahım, aynı ameliyatı kendi de geçirmiş, anlayışlı biri. Bana şunları söyledi: “Bazı genel kurallar, kısıtlamalar ve tavsiyeler var. Ama özel konularda kendi yolunu kendin bulacaksın.” Fizyoterapistim Jay de benzer şeyler anlattı: “Uyum sağlamada her birey farklı bir yol izler. Sinir sistemi kendi yolunu kendisi yaratır. Sen nörologsun – böyle şeylerle çok karşılaşmışsındır.”

Freeman Dyson, doğanın hayal gücünün bizimkinden çok daha zengin olduğunu söylemekten büyük haz alır. Fizik ve biyoloji dünyalarının zenginliğinden, fiziksel biçimlerin ve yaşam biçimlerinin sonsuz çeşitliliğinden dem vurur. Bir hekim olarak ben, doğanın zenginliğini sağlık ve hastalık olgularında, insan organizmasının, bireylerin çevrelerine uyum sağlayarak kendilerini yeniden yapılandırırları sonsuz ‘uyum’ biçimlerinde aramak gerektiğine inanıyorum.

Kusurlar, sakatlıklar, hastalıklar, bu anlamda paradoksal bir rol oynar ve onlar olmadan hiçbir şekilde farkında olmayacağımız, hatta hayal bile edemeyeceğimiz gizli güçleri, değişimleri, gelişmeleri, yaşam biçimlerini ortaya çıkarırlar. Hastalığın paradoksu, ya da “yaratıcı” gizil gücü, bu kitabın konusunu oluşturmaktadır.

Hastalıkların ve sakatlıkların gelişimindeki yıkıcı ve tahrip edici unsurlar kişiyi dehşete düşürse de, kimi zaman bunların yaratıcı özelliklerinin olduğu da öne sürülebilir – belirli davranış biçimlerinin yok olmasıyla sinir sistemi yeni yollar ve yöntemler keşfetmek zorunda kalır ve böylece beklenmeyen bir gelişme ve evrim süreci başlar. Hastalığın gelişmesine koşut olarak ilerleyen bu sürece hemen bütün hastalarımında rastladım ve bu çalışmada özellikle hastalığın bu yönünü açıklamaya çalışacağım.

Beyin tümörü, beyin hasarı ve felç gibi konularda, hastaların uzun süreçteki davranışlarını ve yeni yaşamlarına uyum sağlamak için kullandıkları yöntemleri en çok araştıran nörologlardan biri olan A. R. Luria da benzer sonuçlara ulaşmıştır. Luria genç yaşlardan itibaren, hocası L. S. Vygotsky ile birlikte, işitme ve görme engelli çocuklar üstünde çalışmıştır. Vygotsky, bu çocukların kusurlarından çok yaşamı bütünüyle kucaklamalarından söz eder:

Engelli bir çocuk nitelik açısından farklı, kendine özgü bir gelişim gösterir... Kör ya da sağır bir çocuk normal bir çocukla aynı gelişimi gösteriyorsa, engelli çocuk bunu *bir başka yolla, başka yöntemle, başka araçlarla* yapmıştır. Pedagog açısından önemli olan şey, çocuğa kılavuzluk yapacağı yolun bu özgün niteliğini iyi bilmesidir. Bu özgünlük, engellinin eksilerini artıya dönüştürür.

Luria, bu tür radikal adaptasyonların anlaşılması için beyne yeni bir gözle bakılmasını öneriyor, beynin programlanmış ve statik değil, dinamik ve aktif olduğunu düşünüyordu. Beyin, evrim için tam donanımlı, son derece etkin bir uyarılma sistemiydi ve hiç yorulmaksızın organizmanın ihtiyaçlarına, en önemlisi de, kendini ve dünyayı açık seçik bir biçimde görme ve yapılandırma ihtiyacına cevap veriyordu. Beyindeki farklılaşmaların önemsiz denecek kadar küçük olduğu aşikârdır: beyinde (renk ve hareketin algılanmasından, belki de, kişinin entelektüel oluşumuna kadar) algılama ve davranışı yönlendiren yüzlerce minik bölge mevcuttur. Bunların işbirliği sonucunda benlik adı verilen bir bileşkenin ortaya çıkması, bir mucizedir.¹

Beynin bu ilginç plastik yapısı, özel (ve çoğu kez vahim) sinirsel ve duyuşsal bozukluklara uyum sağlamadaki çarpıcı kapasitesi, hastalarını ve onların yaşamlarını başka bir gözle ince-

1 Gerçekten de bu konu, nörolojinin en önemli, en temel sorunudur. Bu sorun, beynin işlevinin, her düzlemdeki etkileşmelerin mikro-örüntülerini ve gerçek yaşamın makro-örüntülerini örnekleyecek boyutta genel bir kuramı olmadan çözümlenemez. Gerald M. Edelman birkaç yıldır, "nöronal grup seleksiyonu" ya da "sinirsel Darwinizm" adını verdiği kuramıyla, bireysel kimlik sorununa sinirsel bir çözüm önermektedir.

lememe neden oldu. Öyle ki, zaman zaman “sağlık” ve “hastalık” kavramlarını yeniden tanımlamanın gerekliliğini, bu kavramların organizmanın, özel ve yeni gereksinimlerine uyumlu, yeni bir organizasyon ve düzen kurmadaki yeteneğiyle ilgili olduğunu düşünmekten kendimi alamıyorum.

Hastalık yaşamda bir çelişkiyi ifade eder, ama bu çelişki zorunlu, “olmazsa olmaz” bir hal değildir. Benim izlenimim, hastalarımın neredeyse tümünün hayata tutunmaya çalıştıkları yolunda – ve bunu içinde buldukları duruma rağmen değil, çoğunlukla o durum yüzünden, hatta o durumun yardımıyla yapıyorlar.

Bu kitapta doğaya –ve insan ruhuna- dair, beklenmedik sonuçlar veren yedi öykü bulacaksınız. Öykülerin kahramanları Tourette sendromundan otizme, amneziye ve total renk körlüğüne kadar çok değişik sinirsel durumlarla karşılaşmışlardır. Bu durumlara birer örnek, geleneksel tıp deyimiyle birer “vaka” oluşturmuşlar – ama aynı ölçüde özgün birer birey olmayı, kendilerine özgü bir dünyada yaşamayı (bir anlamda bu dünyayı yaratmayı) başarmışlardır.

Bunlar hayatta kalma öyküleridir – değişen, bazen radikal dönüşümlere uğrayan koşullarda, içimizdeki o harika (bazen de tehlikeli) yeniden yapılanma ve uyum sağlama gücünün yardımıyla hayatta kalmayı başaranların öyküsüdür. Önceki kitaplarımda sinirsel bozukluklar karşısında benliğin “korunmasını” ve (daha ender olarak) “kaybını” konu etmiştim. Giderek, bu terimleri fazla basit buldum – bu gibi durumlarda kimliğin korunmasının ya da kaybedilmesinin değil, köklü bir değişime uğrayan beyin ve “gerçeklik” karşısında uyum sağlamanın, dönüşmesinin söz konusu olduğunu düşünmeye başladım.

Hekim açısından hastalığın incelenmesi, kimliğin, hastanın hastalığın etkisi altında yarattığı iç dünyanın incelenmesini gerektirir. Fakat hastaların bireysel gerçekleri, kendilerinin ve beyinlerinin kendi dünyalarını yaratmada izledikleri yollar, yalnızca davranış biçimlerinin gözlenmesiyle, “dışarıdan” gözlemlemekle anlaşılmaz. Bilim adamının, yani doğabilimcinin nesnel yaklaşımına ek olarak, Foucault’nun deyişiyle “somut bilincin içine işlemeli, o patolojik dünyayı hastanın kendi gözüyle gör-

meye çalışmalıyız” ve bu amaçla karşılıklı – öznel bir yaklaşım geliştirmeliyiz. Bu tür sezgiye ve duygudaşlığa dayanan yaklaşımların gerekliliğini ve doğasını yansıtmak konusunda hiç kimse, G. K. Chesterton kadar başarılı olmamıştır. Chesterton’un kurgusal karakteri, ruhsal dedektif Peder Brown, yöntemi ve sırrı sorulduğunda, şöyle yanıtlar:

Bilim, ona ulaşabilerseniz muhteşem bir şeydir; gerçek anlamıyla dünyanın en görkemli sözcüklerinden biridir. Ama günümüzde insanların onda dokuzu, bu sözcüğü kullanırken ne demek istiyor? Kriminolojinin bilim olduğunu söylerken ne demek istiyorlar? Bir insana *dışarıdan* bakmayı, onu dev bir böcekmiş gibi incelemeyi kastediyorlar; onlar buna tarafsızca ışık tutmak diyorlar, bence bu soluk ve insanlıktan arındırılmış bir ışıktır. Onlar insandan olabildiğince uzaklaşmayı, onu tarihöncesi bir canavar gibi algılamayı, onun “suçlu kafatasını” korkutucu bir ur gibi, gergedanın boynuzu gibi görmeyi yeğliyorlar. Bilim adamı bir insan tipinden söz ederken, hiçbir zaman kendini kastetmez, komşusunu, muhtemelen de kendisinden yoksul olan komşusunu kasteder. Soluk bir ışığın bazen işe yaradığını reddetmiyorum; yine de bir bakıma bu bakış bilimin tam zıddıdır. Bilgi olup olmadığı bir yana, bildiklerimizin bastırılmış halidir. Bir dosta yabancı gibi davranmak, tanıdık bir şeyi uzak ve gizemli bir şeymiş gibi kabul etmektir. Bu adamın gözlerinin arasında hortumu var, ya da yirmi dört saatte bir hissizlik nöbetine tutulur demekten farkı yoktur. Sizin “sır” dediğiniz şey aslında tam tersidir. Ben insana dışarıdan bakmaya çalışmıyorum. İçine girmeye çalışıyorum.

Derin değişime uğrayan kişiliklerin ve dünyaların keşfedilmesi muayenehanede ya da tedavi odasında yapılacak bir şey değil. Fransız nörolog François Lhermitte bu konuda özellikle duyarlıdır, hastalarını klinikte gözlemlemek yerine onları evlerinde ziyaret eder, lokantaya ve tiyatroya götürür, birlikte dolaşmaya çıkar, mümkün olduğunca yaşamlarını paylaşmaya çalışır. (Bu tavır, pratisyen hekimler arasında yaygındır, ya da yaygındı. Babam doksan yaşında emekliye ayrılma muhasebesi ya-

parken ona “Hiç olmazsa ev ziyaretlerini bırak” dedik. Şöyle cevap verdi, “Hayır, ev ziyaretlerine devam edeceğim – onun dışında her şeyi bırakacağım.”)

Bu düşüncelerle beyaz gömleğimi çıkardım, son yirmi beş yılımı geçirdiğim hastaneleri terk ettim ve hastalarımın gerçek dünyadaki gerçek hayatlarını keşfetmeye koyuldum. Kendimi biraz nadir yaşam biçimlerini inceleyen bir doğabilimci, biraz saha araştırması yapan bir antropolog, ya da nöroantropolog, ama en çok ev ziyaretlerine giden, insan deneyiminin en uzak köşelerinde ev ziyaretleri yapan bir hekim gibi hissettim.

İlerideki satırlarda sinirsel şans etkeniyle oluşan başkalaşım öyküleri okuyacaksınız; bunlar farklı varlık hallerine, başka yaşam biçimlerine açılan, ama başka oldukları için insaniliklerinden bir şey kaybetmeyen öykülerdir.

O. W. SACKS
New York, Haziran 1994

Renkkörü Ressamın Öyküsü

1986 Mart'ının ilk günlerinde şu mektubu aldım:

65 yaşını henüz tamamlamış, başarılı sayılabilecek bir ressamım. Bu yıl 2 Ocak'ta otoyolda arabamla giderken, bir kamyonet aracımın sağ yanına çarptı. Yakındaki bir hastanenin acil servisinde, bir travma geçirdiğimi öğrendim. Yapılan göz muayenesinde yazıları ve renkleri seçemediğim anlaşıldı. Gördüğüm harfler Yunan alfabesini andırıyordu. Etrafımdaki her şeyi siyah beyaz bir televizyonda izler gibiydim. Birkaç gün içinde yazıları seçmeye başladım, hatta bir kartal kadar keskin bakışlı olmuştum – şu anda karşı apartmandaki solucanı görebiliyorum. NE VAR Kİ – TAM ANLAMIMIYLA RENKKÖRÜYÜM. Renkkörlüğü hakkında bir şey bilmeyen göz uzmanlarını dolaştım. Sinir uzmanlarına gittim, ama hiçbir yararı olmadı. Hipnotize edilsem bile renkleri seçemiyorum. Doktorlar her türlü testi uyguladılar, hem de hepsini. Kahverengi köpeğimi koyu gri görüyorum. Domates suyu siyah. Renkli televizyon tam bir karmaşa...

Mektup sahibi daha önce bu tür bir sorunla karşılaşmış karşılaşmadığımı soruyor, durumu açıklamamı ve yardım etmemi istiyordu.

Bu gerçekten ilginç bir mektuptu. Bildiğimiz anlamda renkkörlüğü doğuştan gelen bir hastalıktır – konik hücre denilen renge duyarlı hücrelerin zedelenmesiyle kişi kırmızı, yeşil ya da (çok ender olarak) tüm renkleri seçmekte zorluk çeker.

Ne ki mektubu yazan Jonathan I.'nin hayatı boyunca böyle bir sorun yaşamadığı anlaşılıyordu. Doğduğunda gözleri sağlamdı, konik hücreleri sağlam doğmuştu. Altmış beş yıl her şeyi normal gördükten sonra renkkörü olmuştu – total renkkörüydü, etrafındaki her şeyi “siyah-beyaz bir televizyonda izler” gibiydi. Bu olay o kadar ani meydana gelmişti ki, retinadaki konik hücrelerin zamanla yıpranması söz konusu olamazdı; belki de beynin renk algısını denetleyen bölgelerinde bir zedelenme olmuştu.

Beynin zedelenmesiyle ortaya çıkan ve serebral akromatopsi adı verilen renkkörlüğü, bundan üç yüz yıl önce tanımlanmasına karşın, oldukça ender rastlanan, ciddi bir bozukluktur. Bütün sinirsel bozukluklar ve zedelenmeler gibi, sinirlerin yapısı ve mekanizması hakkında –bu olayda beynin renkleri nasıl “gördüğü” (ya da yarattığı) hakkında– aydınlatıcı bilgiler verdiği için sinir uzmanlarını uzun süre meşgul etmiştir. Bu bozukluğun bir sanatçıda, hem de renklere herkesten çok önem veren, başına gelenleri resimleriyle açıklayabilen, böylece durumunun garipliğini ve sıkıntılarını bütün gerçekliğiyle aktarabilen bir ressamda ortaya çıkması, vakayı iki misli ilginç kılıyordu.

Renk kolayca geçiştirilecek bir konu değildir, yüzyıllar boyunca büyük sanatçılar, filozoflar ve doğabilimciler renkler dünyasına özel bir ilgi duymuşlardır. Genç Spinoza ilk tezini gökkuşağı üstüne yazmıştı; Newton'un ilk büyük mutluluğu beyaz ışığın bileşimini bulmasıydı; Goethe de tıpkı Newton gibi renk konusundaki çalışmalarına prizmalarla başlamıştı; geçen yüzyılda Schopenhauer, Young, Helmholtz ve Maxwell renk sorunuyla yakından ilgilenmişlerdi; Wittgenstein'in son büyük çalışması *Renk Üzerine Görüşler* adını taşıyordu. Yine de çoğumuz, çoğu zaman, bu gizemli konuyu gözardı ederiz. Bay I. vakası bize sadece serebral mekanizmaların ve fizyolojinin işleyişini değil, renk olgusunun insan kişiliğindeki derin etkilerini ve anlamını inceleme fırsatını verecekti.

Bay I.'nin mektubunu aldıktan sonra göz uzmanı dostum Robert Wasserman'ı aradım. Bu karmaşık vakayı birlikte incele-

memiz gerektiğini, Bay I.'ya ancak birlikte yardım edebileceğimizi düşünüyordum. Hastamızı ilk kez Nisan 1986'da gördük. Keskin hatları olan zeki bir yüze sahip, uzun boylu, zayıf bir adamdı. Sıkıntılı bir durumda olmasına rağmen, kısa zamanda bize ısındı ve canlı, hatta esprili bir tavırla bizimle konuşmaya başladı. Konuşurken sürekli sigara içiyordu, telaşlı parmaklarında nikotin lekeleri vardı. Bir sanatçı olarak son derece aktif ve üretken bir hayatı olmuştu. Önceleri Georgia O'Keeffe'yle New Mexico'da çalışmış, 1940'larda Hollywood'da set dekorları boyamış, 1950'lerde New York'ta Soyut Dışavurumcular arasında yer almış, daha sonra sanat yönetmeni ve ressam olarak hayatını sürdürmüştü.

Kazadan sonra geçici hafıza kaybına uğradığını öğrendik. 2 Ocak'ta, öğleden sonra geç saatlerde polis kaza hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler vermiş, daha sonra gittikçe artan bir baş ağrısıyla evine dönmüştü. Karısına baş ağrısından ve kafasındaki karışıklıktan şikâyet etmiş, ama kazayı anlatmamıştı. Daha sonra uzun ve baygınlığı andıran bir uykuya dalmıştı. Karısı ancak ertesi sabah, arabadaki hasarı görünce ne olduğunu sormuş, doğru dürüst cevap alamayınca ("Bilmiyorum. Belki biri ben yokken çarpmıştır") işin ciddiyetini anlamıştı.

Bay I. daha sonra stüdyosuna gitmiş ve masanın üstünde polis raporunu bulmuştu. Bir kaza geçirmişti, ama nedense bu konuda hiçbir şey hatırlamıyordu. Belki de rapor hafızasını toplamasına yardım edebilirdi. Ne ki raporu eline aldığı anda hiçbir şey hatırlamadı. Karşısında çeşitli büyüklüklerde birtakım harfler vardı, hepsini net olarak görebiliyordu, ancak bunlar daha çok "Grek" ya da "İbrani" harflerine benziyordu.¹ Büyüteç de kullanmış, ama bu araç harfleri büyük göstermekten başka işe yaramamıştı. (Bu "aleksi", ya da okuma yeteneğinin yitirilmesi, beş gün kadar sürmüş, sonra Bay I. yeniden yazılanları okumaya başlamıştı).

1 Bay I.'ya Yunanca ya da İbranice bilip bilmediğini sordum, cevabı "Hayır"dı, sadece anlamadığı bir dille karşılaştığını düşünmüştü, çivi yazısı demenin daha yerinde olacağını söyledi. Çeşitli şekiller görüyor, bunların bir anlamı olması gerektiğini hissediyor, ama bu anlamı çıkaramıyordu.

Bay I. artık, kaza sırasında kafasına aldığı darbeye beyninin zedelendiğinden emin olmaya başlamıştı. Doktoruna telefon etti ve yakındaki bir hastanede testler yaptırdı. Mektubunda da belirttiği gibi okuma yeteneğini yitirmesinin yanında, renkleri ayırt etmede çektiği zorluklar bu sıralar başlamıştı. Fakat bütün renklerin değiştiğinin farkına ancak ertesi gün varabildi.

O sabah tekrar işe gitmeye karar vermişti. Hava güneşliydi, ama o bir sis bulutunun içinde yüzer gibiydi. Etrafındaki her şey sisli, solgun, gri ve belirsiz görünüyordu. Stüdyoya yaklaşırken bir polis arabası onu durdurdu; iki kez kırmızıda geçtiğini söylediler. Bunun farkında mıydı? Hayır, dedi, yolda hiç kırmızı ışıkla karşılaşmamıştı. İçkili olmadığını anlayan, yine de halinden kuşkulanan polisler ceza yazdılar ve bir doktora görünmesini önerdiler.

Bay I. atölyesine girdiğinde bu kâbustan kurtulacağını, o korkunç sisin yok olacağını, her şeyin eski görünümüne kavuşacağını umuyordu. Ne var ki içeri adım atar atmaz duvarlarında parlak renkli resimler asılı atölyenin gri ve renksiz olduğunu farketti. Tuvaller, ününü borçlu olduğu renkli resimler grimsi ya da siyah-beyazdı. Bir zamanlar duygu ve anlam yüklü olan resimleri şimdi ona uzak ve yabancı görünüyordu. Birden kaybının büyüklüğünü anlayıp dehşete düştü. Bütün hayatını bir ressam olarak geçirmişti, ama şimdi sanatı bile anlamsızlaşmıştı; bundan sonra ne yapacağını bilemiyordu.

Bu olayı takip eden haftalarda iş daha da zorlaştı. Bay I. o günleri şöyle anlatıyor; “Renkleri ayırt etme yeteneğini kaybetmiş, ne olacak, çok mu önemli, diyebilirsiniz. Bazı dostlarım bunu söylediler, karım da bir ara böyle düşündü, ama benim için içinde bulunduğum durum iğrenç, tiksindirici bir şeydi.” Eskiden her şeyin rengini olağanüstü bir hassaslıkla ayırt edebilirdi (uzun yıllar kullandığı Pantone skalasındaki renklerin yalnız adlarını değil, rakamlarını da ezbere söyleyebiliyordu). Bu yeteneğiyle, Van Gogh’un masasındaki yeşili tarif etmek onun için çocuk oyuncağıydı. En sevdiği tablolarındaki renkleri *biliyor*, ama artık onları ne gözüyle görebiliyor, ne de hayalinde canlandırabiliyordu. Belki de bundan böyle onları sadece birer sözcük olarak hatırlayacaktı.

Renklerin eksikliği yetmezmiş gibi, baktığı her yerde tatsız, “kirli” bir görünüş hâkimdi; beyazlar fazla parlak ama renksizdi, hafif kirli gibiydi; siyah korkunçtu – her şey yanlış, doğaya aykırı, kirli ve lekeliydi.²

Bay I. insanların görüntülerinin değişmesine dayanamazken (“canlanan gri heykeller gibiydiler”), aynadaki kendi görüntüsü karşısında dehşete kapıldı. Sosyal ilişkilerden kaçınmaya başladı, cinsel ilişki ise imkânsızdı. Başkalarının teni, karısının teni, kendi teni itici bir grilikteydi. “Ten rengi” onun için “sıçan rengi”nden farksızdı. Bu durum gözlerini kapayınca da devam ediyordu; görsel hayal gücü yerindeydi, ama bu hayallerde renk yoktu.

Her şeyin “yanlış” olması rahatsız edici, hatta tiksindirici bir durumdu ve bu durum günlük hayatın bütün alanlarında devam ediyordu. Yiyeceklerin grimsi, cansız görüntüleri onu iğrendiriyor, yemek için gözlerini kapamak zorunda kalıyordu. Ama bunun pek bir yararı olmadı, çünkü zihninde canlandığı domates de gördüğü domates gibi kapkaraydı. Böylece, yiyeceklerin hayalini düşünde canlandırmayı başaramayınca, giderek daha çok siyah ve beyaz yiyecekler, içecekler –siyah zeytin, beyaz pirinç, koyu kahve ve yoğurt– yemeye, içmeye başladı. Bunlar hiç değilse normal görünüyordu, oysa ötekilerin çoğu, renkli olanlar, ürkütücü ve anormal bir görünüş almıştı. Kahverengi köpeği öyle tuhaflaşmıştı ki bir dalmaçyalı almaya karar verdi.

Trafikte yeşille kırmızıyı karıştırmaktan (bunları diziliş sırasına göre ayırt edebiliyordu) giysilerini kendi başına seçemeye kadar pek çok zorlukla ve sıkıntıyla karşılaştı. (Giysilerini eşi seçiyordu; zamanla bu bağımlılık da ona sıkıntı verdi ve bir süre sonra, yanlışlıkları ve sürprizleri önlemek için çekmecelerinde ve dolabında bulunan her şeyi cinslerine göre yerleştirmeye başladı – gri çoraplar buraya, sarılar şuraya, ceketler ve takımlar belirli bir sırada). Masada yeni davranışlar edinmek, yeni koşullara uyum sağlamak zorunda kaldı; mayonez yerine har-

2 Dr. Antonio Damasio'nun tümöre bağlı akromatopsi geçiren bir hastası da aynı şekilde her şeyin ve herkesin “kirli” göründüğünü, yeni düşmüş karın bile kirli ve itici olduğunu söylemişti.

dala uzanması, bıçağını reçel yerine domates salçasına daldırması iştenden bile değildi.³

Bay I. aylar geçtikçe, en çok baharın parlak renklerini özledi – çiçekleri hep sevmiştir, ama şimdi onları ancak şekilleriyle ya da kokularıyla ayırt edebiliyordu. Glayörler eski parlaklığını kaybetmiş, mavileri soluk griye dönüşmüştü. Gökyüzündeki bulutları seçemiyordu; beyaz bulutlar kirli beyaza dönüşmüştü ve ona soluk gri görünen gök mavisıyla neredeyse aynı renktheydiler. Kırmızı ve yeşil biberleri ayırt etmek imkânsızdı; çünkü ikisi de siyahtı. Sarılar ve maviler neredeyse beyaz görünüyordu.⁴

- 3 1688’de, *Göz Bozukluğu Üstüne Sıradışı Gözlemler* başlıklı eserinde Robert Boyle, on sekiz yaşına kadar sağlıklı görme yetisine sahip olan bir kadının, yüksek ateşli bir hastalık sonrası “nasırlarından şikâyet ettiğini” ve “görme yeteneğini kaybettiğini” anlatır. Kırmızı bir şey gösterildiğinde kadın “dikkatle baktı, ama bana bunun kırmızı değil, başka bir renk olduğunu söyledi; açıklamalarından koyu, kirli bir rengi kastettiği anlaşılıyordu.” Ona “rengârenk ipek kumaşlar” gösterdiğinde genç kadın, “bunların açık renkte olduğunu, ama hangi renk olduğunu bilmediğini” söyler. Karşıdaki çayırın “yeşil giysilerini giydiğini” ileri sürünce kadın yine itiraz eder ve çayırın “tuhaf, karanlık bir renkte olduğunu” savunur. Menekşe toplamaya gittiklerinde, “çiçeklerin renginin etraftaki onların renginden farksız olduğunu, onları ancak biçimlerinden ya da dokunarak tanıyabildiğini” ekler. Boyle daha sonra kadının davranışlarının değiştiğini gözlemler. Genç kadın artık, akşamüstleri, “gönlü nereye çekerse” yürüyüşlere çıkmaya başlamıştır.

Ondokuzuncu yüzyılda bu tür olayların aktarıldığı – birçoğu Mary Collins’in *Renkkörlüğü* adlı eserinde toplanan – çeşitli anlatılar yayınlanmıştır. Akromatopik bir ev boyacısının öyküsünün yanısıra, en canlı anlatılardan biri, attan düşüp beyin sarsıntısı geçiren doktorun öyküsüdür. George Wilson, 1853’te sunları yazar:

“Doktor, çevresindekileri seçebilecek kadar kendine geldikten sonra, eskiden çok güçlü olan renkleri görme ve ayırt etme yeteneğinin zayıfladığını ve kaybolduğunu söyledi. Bütün renkli eşyalar... çok garip görünmeye başlamıştı... Edinburgh’da öğrenciyken anatomi derslerindeki başarısıyla tanınmıştı, oysa şimdi atardamarı toplardamardan ayırt edemiyordu. Çiçekler de bütün güzelliklerini kaybetmişlerdi; iyileştikten sonra ilk kez bahçesine girdiğinde, en sevdiği gülün yapraklarının, gövdesinin ve çiçeğinin tek bir renkte görünmesi, küçük çiçeklerin karakteristik özelliklerini yitirmeleri onu şaşkına çevirmişti.”

- 4 Konjenital akromatopsisi olan kişilerde de ilginç benzerlikler, ama aynı zamanda farklılıklar göze çarpar. Konjenital renkkörlüğü araştırmacısı Knut Nordby şöyle yazıyor:

Dünyayı, normal görenlerin siyah, beyaz ve gri olarak tanımladığı renklerle görüyorum. Spektral hassaslığım, ortokromatik siyah-beyaz bir filmin